

100. Yılında Azərbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongresi – 26-27 Mayıs 2018, Eskişehir

CUMHURİYYƏT DÖNƏMİ YAZARLARIMIZDAN HÜSEYN CAVID YARADICILIĞI VƏ “SƏRVƏTİ-FÜNUN”

Vurğun ƏYYUB¹

ÖZƏT

Azərbaycan romantizmi və Türkiyə ədəbiyyatı arasındakı bədii-estetik əlaqələr, mövzu-ideya bənzərlikləri barəsində müəyyən tədqiqatlar aparılsa da, Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığında yeni Osmanlı ədəbiyyatının təsirləri az araşdırılmış sahələrdəndir. Halbuki bizim milli romantizmində vətəndaşlıq ideallarının, humanizm ideyasının güclənməsində yeni Osmanlı ədəbiyyatının rolu açıq-aşkardır. Romantizm cərəyanının ən tanınmış və sevilən nümayəndəsi Hüseyn Cavidin hələ İstanbulda təhsil aldığı illərdə yeni Osmanlı ədəbiyyatı nümayəndələrinin əsərləri ilə yaxından tanışlığı onun yaradıcılığına müəyyən bir yön vermişdir. Xüsusən “Sərvəti-fünun”çuların təsiri ilə onun poeziyasında mənzum hekayə şəkli, sosial mövzular və məzmun qabarmağa başlayır. H. Cavidin “Öksüz Ənvər” əsəri də göstərdiyimiz təsir altında yazılmış şeirdir. “Sərvəti-fünun”çulardan İsmayıl Səfanın da “Öksüz Əhməd” adlı bir əsəri vardır. Hər iki şeir ad etibarilə bənzərdir, hər ikisi mənzum hekayə tərzində yazılmışdır, hər ikisində dul bir qadının və yetim uşağın taleyindən söhbət açılır. Hər iki şeirdə ananın ölümü və uşağın yetim, köməksiz qalması, ətrafdakıların onlara münasibəti əsərlərin fakt, hadisə materialını və kompozisiyasının qurulmasını təşkil edir. Lakin demək olmaz ki, Cavidin şeiri tamamilə Səfanın şeirinin kopyasıdır. Əsərdə müəyyən fərqlər də nəzərə çarpır. Bildiridə tarixi müqayisəli metoddan istifadə edilərək H. Cavidin “Öksüz Ənvər” şeiri ilə İsmayıl Səfanın “Öksüz Əhməd” şeiri arasında təhlillər aparılmaqda və “Sərvəti-fünun”çuların Azərbaycan romantizminə təsir dairəsi və yolları araşdırılmaqdadır.

Açar Sözlər: Azərbaycan Romantizmi, Yeni Osmanlı Ədəbiyyatı, Sərvəti-fünun, Hüseyn Cavid, İsmayıl Səfa

HUSEYIN CAVID CREATION, ONE OF THE AUTHORS OF THE REPUBLICAN ERA AND “SƏRVƏTİ-FUNUN”

ABSTRACT

Although certain studies on artistic-aesthetic relationships, theme-ideological researches between Azerbaijani romanticism and Turkish literature are conducted, the influence of the new Ottoman literature in the work of Azerbaijani romantics is one of the least studied areas. However, the role of the new Ottoman literature in the strengthening of the idea of civilizations and the idea of humanism in our national romance is evident. The acquaintance of the most famous and beloved representative of the Romanticism, Hussein Javid, in the years of his education in Istanbul, has given a clear direction to his work in the Ottoman Literature. Especially in the poetry of "Sərvətə-funun", his poetry begins to shape the story, social themes and content. H. Javid's "Oksuz Ənvər" is a poem written under the influence we have shown. Ismayil Safa has a work called "Oksuz Əhməd" from the "Sərvəti-funun". Both poems are similar to names, both of which are written in story style, both of which address the destiny of a widow and an orphan child. In both poems, the death of the mother and the child's orphanhood, helplessness, and the attitude of those around them constitute the fact, event material, and composition of the works. However, Javid's poem is not entirely a copy of Safana's poem. There are certain differences in the work. Using the historical comparative method, the analysis of H. Javid's poem "Oksuz Ənvər" and Ismayil Safa's poem "Oksuz Əhməd" will be analyzed and the scope and ways of "Sərvətə-funun" influence on the Azerbaijani romance are being studied.

Keywords: Romantizm in Azerbaijan, New Ottoman Literature, Sərvətə-funun, Huseyn Cavid, İsmayıl Səfa

GİRİŞ

¹ Doç. Dr., Xəzər Universiteti, Azərbaycan dili və Ədəbiyyat Kafedrası, veyyub@khazar.org

Şərqi ilk demokratik respublikası olan, bu gün 100 illiyini qeyd etdiyimiz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti təsadüfən ortaya çıxmamışdır. Cümhuriyyətimizin elanına qədər böyük miqdarda siyasi-idoloji iş aparılmış, onun milli-mənəvi özülü yaradılmışdır. Bu milli-mənəvi özülün banilərindən olan Azərbaycan romantik yazıçıların yaradıcılığında hürriyyət, azadlıq, bərabərlik, humanizm ideyalarının, vətəndaşlıq ideallarının geniş yayılmasında o zamankı Osmanlı imperiyasında baş qaldırmış yenilikçilik hərəkatının, Tənzimat dövrü yazar və filosoflarının da güclü təsiri olmuşdur. Azərbaycan romantizmi və Türkiyə ədəbiyyatı arasındakı bədii-estetik əlaqələr, mövzu-ideya bənzərlikləri barəsində ayrı-ayrı mülahizələr (Məmmədli 1982, Zeynalli 1983, Ələkbərli 2012, Əhmədov 2011,) söylənilsə də, müəyyən tədqiqatlar (Enver 1998, Babayeva 2016) aparılsa da, Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığında yeni Osmanlı ədəbiyyatının, “Sərvəti-fünun” məcmuəsi ətrafında toplanmış yazarların təsirləri az araşdırılmış sahələrdəndir. Azərbaycan romantizm cərəyanının ən tanınmış və sevilən nümayəndəsi Hüseyn Cavidin istər lirik-fəlsəfi şeirlərində, istərsə də səhnə əsərlərində bu təsir açıq-aşkardır. Hüseyn Cavidin hələ İstanbulda təhsil aldığı illərdə (1906-1909) İstanbul Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsində sərbəst dinləyici kimi iştirak etməsi, Tofiq Fikrətlə əlaqəsi, Rza Tofiqdən fəlsəfə və ədəbiyyat dərsləri alması, yeni Osmanlı ədəbiyyatı nümayəndələrinin əsərləri ilə yaxından tanışlığı onun yaradıcılığına müəyyən bir yön vermişdir. M. Babayevanın göstərdiyi kimi “1906-1909-cu illərdə Türkiyədə ədəbiyyat fakültəsində təhsil alan H.Cavid dövrün ictimai-siyasi məsələlərinə, ədəbi proseslərinə biganə qalmamış, “bana elm lazımdır, şəhadətnamə deyil” deyərək yalnız fakültə dərsləri ilə kifayətlənməmiş, N.Kamal, Z. Paşa, Ş. Şamil, R.M. Əkrəm, A.Hamit və Rza Tofiq kimi dövrün qabaqçıl ədəbi şəxsiyyətləri ilə yaxından tanış olmuşdur” (Babayeva, 2016). Osmanlı ədəbiyyatının Cavid yaradıcılığı üzərindəki təsirini zamanında sovet ədəbiyyatşünasları görmüş, lakin buna görə şairimizi kəskin tənqiddə məruz qoyaraq, mühakimə etmişlər. Məsələn, sovet yazarlarından M.K.Ələkbərli 1-ci Ümum İttifaq Şura Yazıçıları Qurultayındakı “Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı məruzəsində Hüseyn Cavid tənqid edərək deyirdi: “O, (yəni Hüseyn Cavid – V.Ə) öz ədəbi fəaliyyətinin başlanğıcından tutmuş son zamanlara qədər osmanlı romantik-klassiklərinin (Əbdülhəq Hamid və başqaları) yaradıcılıqlarının əsiri olaraq qalmaqdadır.” (Ələkbərli, 1982:120) Müstəqillik dövrü ədəbiyyatşünaslarımızdan prof. Bədirxan Əhmədov yazır: “Türkiyədən qayıtdıqdan sonra H. Cavidin poeziyasında ictimai, siyasi mövzu aparıcı yer tutur; buna səbəb həm şairin getdikcə ictimai hadisələrə marağının artması, həm də siyasi hadisələrin özünün önə keçməsi olur” (Əhmədov, 2011:164) Ümumən, doğru olan bu mülahizələrdə ədəbiyyatşünas Cavid yaradıcılığında dəyişikliyin şairimizin Türkiyədən qayıdırdığından sonra başladığını, Cavid yaradıcılığında Türkiyənin mühitinin təsirlərini düzgün müşahidə etsə də, bu dəyişikliyin səbəbləri içərisində Cavid yaradıcılığına Osmanlı ədəbiyyatının təsirini gözdən qaçırmışdır. Bəllidir ki, “Sərvəti-fünun” şairlərinin yaradıcılığında daha çox “sosyal konular ele alınmışdır” (Kaplan, 1991: 125) “Sərvəti-fünun”çuların təsiri ilə Cavid poeziyasında mənzum hekayə şəklinin, sosial mövzular və məzmunun qabarmağa başladığı təkzib edilməz faktdır. “Sərvəti-fünun”çuların Cavid yaradıcılığına təsirlərini Osmanlı yazarlarından İsmail Safanın “Öksüz Əhməd” adlı şeiri ilə Hüseyn Cavidin “Öksüz Ənvər”² şeirinin müqayisəli təhlili vasitəsilə incələməyə çalışacağıq.

“Sərvəti-fünun”çular arasında şair kimi çox da tanınmayan İsmail Safanın “Öksüz Əhməd” adlı əsərində göstərilir ki, dul bir qadın zəngin bir evdə xidmətçi olaraq işə düzəlir. Qadına maaş verilmir, əvəzində özünün və yetim uşağının yeyib içməsi bu evdəndir. Körpə Əhməd uşaq olmasına baxmayaraq hər zaman döyülür, ətrafındakılardan daima pis sözlər, təhqirlər eşidir. Bunları gören ana bir il içində qəhrindən xəstələnir və ölür.

² Şeirlərin mətni əlavə edilib.

Ev sahibləri anasının cənazəsini Əhmədə göstərmək istəyirlər ki, uşaq anasından ötrü darıxıb ətrafdakıları narahat etməsin. Lakin Əhməd anasının üzünü görcək “istəməm” deyib qaçır. (Kaplan, 1991:123-124)

H. Cavidin “Öksüz Ənvər” şeirinin məzmunundan anlaşılır ki, əsərin qəhrəmanı Ənvər məktəbdə oxuyur, müəllimlərin sevimlisidir, dərslərində birincidir. Onun yalnızca anası vardır. Ancaq üç aydır ki, anası xəstədir. Ənvərin bütün fikri xəstə anasının yanında olduğundan müəllimlərinin dediklərindən bir şey anlamır, “dalıb gediyor”, şillə yesə də, susub ağlamır. Artıq səkkiz gün olar ki, Ənvər məktəbə gəlmir, vəfat etmiş anasının məzarı başında ağlayıb analı günlərini xatırlayınca baygın hala gəlir. Sınıfdə bütün bunlardan xəbərsiz müəllim onu soruşur, qızlar arxasınca dedi-qodu edirlər. Sabahı gün məktəbə gələndə müəllim qəzəb içində və turşumuş bir üzlə ondan “hansı cəhənnəmdə” olduğunu soruşur. Ənvərdən aydın bir cavab almayan müəllim onu şillələyir. Şeir uşağın “vay annəciyim” deyərək huşunu itirməsilə sona çatır. (Cavid, 2005:46-47)

Diqqət edilsə, hər iki şeir ad etibarilə bənzərdir, hər ikisi mənzum hekayə tərzində yazılmışdır, hər ikisində dul bir qadının və yetim uşağın taleyindən söhbət açılır. Hər iki şeirdə ananın ölümü və uşağın yetim, köməksiz qalması, ətrafdakıların onlara münasibəti əsərlərin fakt, hadisə materialını və kompozisiyasının qurulmasını təşkil edir. Lakin demək olmaz ki, Cavidin şeiri tamamilə Safanın şeirinin kopyasıdır. Əsərdə müəyyən fərqlər də nəzərə çarpır. İ. Safanın şeirində hadisə bir evdə, Caviddə isə məktəbdə cərəyan edir. Safanın qəhrəmanı Əhmədin yaşı haqqında şeirdə bir şey deyilmir. Bəlli olan odur ki, o hələ oyuncuqlarıyla oynayır. Cavidin qəhrəmanı Ənvər isə doqquz yaşındadır, məktəblidir, çalışqandır, az-çox həyatdan baş çıxarır.

Doqquz yaşında zəki, uslu bir uşaq: Ənvər...

Sınıfdə tam iki ildir, birincilikdə onun

Şərəfli bir adı var; daima müəllimlər

Sevərdilər onu. Lakin o şimdiki pək yorğun.

Qəhrəmanını bir məktəbli olaraq tanıtməsi, sinfin birincisi olmasını vurğulaması bir tərəfdən Cavid romantizminin maarifçilik təbiətindən irəli gəlmişdirsə, digər tərəfdən Ənvərin xarakterini açmağa, oxucuda ona rəğbət oyadaraq mərhəmət ideyasının daha qabarıq canlandırılmasına xidmət etmişdir.

İ. Safanın əsərində ana bir evdə qulluqçu olaraq çalışır, oğluna olan münasibəti görüb qəhrindən xəstələnir və ölür. Cavid isə Ənvərin anasının məşğuliyyəti, nədən xəstələnməsi haqqında məlumat və ya hər hansı bir işarə vermir. Safanın əsərində ananın övladına olan münasibəti haqqında söz açılarsa da, uşağın anasına bağlılığı haqqında bir detal belə yoxdur. Əksinə uşaq anasının meyidini görəncə, “istəməm” deyər qorxub qaçır. Caviddə isə tam əksinədir. Ananın övladına münasibəti barədə bir söz deyilməsə də, Ənvərin anasına olan bağlılığı, sevgisi aydın və təsirli bir şəkildə canlandırılmışdır. Cavidin qəhrəmanının “həyatı, nəşəsi, ümidi” tək anasıdır, “annəsi söndükcə yavrucuq yanıyır, yanıb da qovruluyor.”

Zavallı annəsi söndükcə yavrucuq yanıyır,

Yanıb da qovruluyor; ən böyük düşüncələri

Yarınkı matəmi güldürmək üzrə aldanıyor,

Fəqət qadın ərimiş, onda yox həyat əsəri.

Əhməddən fərqli olaraq Ənvər hər gün anasının məzarına baş çəkir, onu sevgi ilə yad edir. Fikrimcə, uşaq obrazının qabarıq işıqlandırılmasında Cavid daha usta hərəkət etmişdir. Çünki əsərin qəhrəmanı Ana deyil, Ənvərdir.

Əhməd və Ənvərin adları bənzər olduğu kimi, taleləri də oxşardır. Hər iki uşaq döyülür, təzyiqlərə məruz qalır. Əhməd evdəki davranışlarına görə ev sahibləri, Ənvər isə məktəbə getmədiyinə görə müəllimi tərəfindən döyülür. Cavidə uşağın döyülməsi daha konkret və inandırıcı əsaslandırılmışdır. Safanın əsərinin başlanğıcı bir qədər “göydəndüşmə”, təsadufi xarakter daşıyır, Cavid isə əsl hekayəçi ustalığı ilə mövzuya daxil olur. Safada olduğu kimi Cavidin şeirini də şərti olaraq dörd hissəyə ayıra bilərik: a) Ənvərlə tanışlıq. Şair uşağın bacarıqlarından, məktəbdə sevimli şagird olmasından söhbət açmaqla oxucunu onunla tanış edir və ona qarşı bir rəğbət hissi oyadır; b) Ənvərin anasının xəstə olması və məktəbli uşağın xəstə anaya münasibəti; c) anasının ölməsindən sonra Ənvərin keçirdiyi hallar və dərəcə gəlməməsi, məktəbdə ona olan münasibət; d) məktəbə gəldikdən sonra müəllimin ona qarşı davranışı və Ənvərin düşdüğü vəziyyət.

Hər bir hissədə məzmun sadə, yığcam bir şəkildə anladılmışdır. Şeir bütünlükdə romantizmin, o cümlədən Cavidin humanizm ideyasını əks etdirir. Azərbaycan romantizmini Avropa romantizmindən fərqləndirən ən üstün cəhəti bu şeirdə görə bilərik. Azərbaycan romantikləri Avropa romantizmindəki məşhur “bəşəri kədər”i ümumilikdən çıxararaq ona konkret məzmun aşılayırdılar. Məzlum, köməksiz, yardıma ehtiyacı olan insanların həyatından yazmaq Azərbaycan romantizminin vətəndaşlıq və sosial istiqamətini müəyyənləşdirirdi. “Öksüz Ənvər” də məhz bu humanizm ideyası, məzluma acımaq, insana məhəbbət və qayğı göstərmək ideyası əsasında yazılmışdır.

Şeirin dili, əsasən, sadə və anlaşılıqdır. Ərəb-fars sözlərindən ibarət tərkiblərə az bir şəkildə müraciət edilmişdir. Dil məsələsində də “Sərvəti-fünun”çuların təsirini görmək mümkündür. Çünki Mehmet Kaplanın dediyi kimi, “Fikret dahil, bütün Serveti-Fünunçular kendilerini halktan ayırmışlar və halk tabakasına mensup insanlardan bahsettikleri şiirlerde, ümumiyyətlə iki çeşit üslup kullanmışlardır. Türk aydınları, II. Meşrutiyetten sonra kendilerini halkla birləştirirler ve halkın dil ve üslubunu benimsemişler. Mehmed Emin ve Ziya Gökalp, aydın tabakaya mensup oldukları halde, kendi duygularını halk dili ve üslubu ile anlatırlar. Onları bu davranışa götüren, eserleriyle geniş halk kütesine hitap etme ve onların fikir ve duygularını anlatma arzusudur. Servet-i Fünunçularda, hiç olmazsa İstibdat devrinde, böyle bir düşünce yoktur. Fikret, II. Meşrutiyetten sonra genclige ve kitleye hitap ettiği halde, lügatinde bir değişiklik yapmaz; onların bazı eserlerinde görülen kısmi sadelik, sosyal bir görüşten dolayı değil, konu icabıdır.” (Kaplan 1991:126) “Öksüz Ənvər” tamamilə Osmanlı şivəsinin və orfoqrafiyasının təsiri altında yazılmışdır. O dövrdə dəbdə olan “pək”, “iştə”, “cocuq”, “annə”, “imdi”, “tokat” kimi sözlərdən bolluca istifadə olunmuşdur. “Gözündə dalğalanır incə bir bahar buludu” kimi sadə və aydın bir məcazdan istifadə Ənvərin ruh halını, ağlar gözlərini dəqiq ifadə edə bilmişdir.

“Öksüz Ənvər”in bir çox misraları, xüsusən, ilk dörd misrası tamamilə nəsr cümlələridir. Burada şeirə məxsus bədii ifadə və təsvir vasitələri, məcazlar, şeir ahəngi yoxdur. Hətta şair sözləri qafiyələndirmək üçün misra daxilində cümlələri qırılmışdır. Bir cümlə digər misranın ortasında bitmişdir. Nəsrə məxsus təhkiyə və realistik bir təsvir üsulu seçən Cavid özünün romantik mövqeyini qabartmadan sadə və konkret bir həyat hadisəsini qələmə almaqla oxucuda mərhəmət duyğusu oyandırmağa çalışmışdır. Bu mövzuda yazdığı digər şeirlərdəki çağırış, ittiham, fəlsəfi ümumiləşdirmələr “Öksüz Ənvər”də yoxdur. Məsələn, “Məzlumlar üçün” şeiri ilk misrasından son misrasına qədər məzlumun, əsirin halına yanmaq, onlara əl tutmaq barədə çağırışdır. “Kiçik

sərsəri” də isə yetim, kimsəsiz uşağın həyatını təsvir edən şair sonunda bütün bəşəriyyətə xitab olaraq səslənən fəlsəfi ümumiləşdirmə aparır:

Haqqa varmaq, pərəstiş etmək üçün

Ucalır bir tərəfdə məbədlər...

Daş, çamur, haqq rızası namümkün...

Aldanır, aldanır zavallı bəşər. (Cavid, 2005:45)

“Öksüz Ənvər” də adını çəkdiyimiz şeirlərdə olduğu kimi şair mövqeyinin açıq ifadəsi olmasa da, unutmayaq ki, Cavid realist bir sənətkar deyildi və öz “mən”ini gizlədə bilməzdi. Odur ki, ayrı-ayrı ifadələrdən (zəki, uslu cocuq, binəva, biçarə, yoxdur onda hiylə və suç və s.) şairin mövqeyi, kimin tərəfində olduğu (duyğusuz, həssas olmayan müəllimin, yoxsa məzlum, yetim çocuğun tərəfində olması) aydın görünür.

Uşağın kədərli halı, qayğıya, təsəlliyə möhtac durumu ilə müəllimin duyğusuzluğu, qəzəbi bir təzad şəklində verilmişdir ki, bu da vəziyyətin faciəvililiyini daha da artırmış olur.

Əsərdəki insan obrazları ana, uşaq, müəllim və məktəbli qızlardır. Şair Ənvəri ağıllı, intizamlı, dərşə, biliyə qiymət verən, duyğulu bir uşaq olaraq təsvir etmişdir. Şeirə giriş hesab olunacaq ilk cümlələr Ənvəri oxucuya tanıdır. Ana haqqında əlavə heç bir məlumat yoxdur. Şairin təhkiyəsindən anlaşılır ki, o, xəstədir və dünyasını dəyişmişdir. Müəllim isə zalım, duyğusuz bir insan olaraq qarşımıza çıxır. İlk üç obraz konkret şəxsləri ifadə edirsə, məktəblilər ümumi şəkildə təsvir edilmişdir. Onların yalnızca sözləri verilmişdir. Burada Ənvərin sinif yoldaşlarının ona münasibətindəki psixologizm, fərdilik açılmamışdır. Bu da əslində hadisənin təsvirindəki dramatikliyi azaltmışdır. Cavid nə zamanın, nə də məkanın üzərində dayanmamış, qəhrəmanlarının zahiri görkəminin, paltarlarının, əşyaların təsvirinə yer verməmişdir. Təbii ki, bu da əyanilik və dekorativlik, görümlülük baxımından şeirə zərər gətirmişdir.

Cavidin başqa lirik şeirlərində rastlaşdığımız bədilik, yüksək sənətkarlıq “Öksüz Ənvər”də nəzərə çarpacaq dərəcədə deyildir, məzmun isə bəsitdir. Şeiri sevdiren ondakı hiss-həyəcan və mərhəmət duyğusudur. Böyük romantikimizin istedadını bütün qüdrətilə göstərə bilməsə də, “Öksüz Ənvər” Cavid yaradıcılığının bir faktı, Cavid hümanizminin bədii təəcəssümü olaraq, Cavid yaradıcılığı ilə “Sərvəti-Fünun”çular arasındakı ideya-mövzu, janr-estetika əlaqələrini izləmək baxımından diqqətçəkicidir.

ƏDƏBİYYAT

Babayeva Mələhət. H.Cavidin dünyagörüşünün formalaşmasında Türk ədəbi mühitinin rolu. 19.01.2016 <http://inform.az/index.php?newsid=19789>

Cavid Hüseyn. Əsərləri, beş cildə, I cild, Bakı: Lider nəşriyyatı, 2005

Əhmədov Bədirxan. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə, 1 cild(dərslik), Bakı, “Elm və Təhsil”, 2011

Ələkbərli Məmməd Kazım. Azərbaycan ədəbiyyatı. Cavidşünaslıq (araşdırmalar toplusu), 3-cü cild, Bakı, 2012, s.120-122

Enver Uzun A.Hüseyn Cavid və Türkiyə edebiyatı. Bakı: Günəş nəşriyyatı, 1998

Kaplan Mehmet. Şiir Tehlilleri I (Tanzimatdan Cumhuriyyete kadar). Dergah yayınları, Onbirinci baskı, 1991

Məmmədli Qulam. Cavid ömrü boyu. Həyat və yaradıcılıq səlnaməsi. Bakı: Yazıçı, 1982

Zeynallı Hənəfi. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Yazıçı, 1983

İSMAİL SAFA (ÖKSÜZ AHMED)

I

Çocuk degil mi ne yapsın? Gürültü etse biraz
Azarlanır, dögülür, her ne yapsa hırpalanır,
Nə yapsa çok görülür; hızlı gülse, haykırsa
Bu bir böyük suç olur. Bir su bardağı kırsa
Duyan gürültüleri bir cinayet oldu sanır!
Çocukluğuyla beraber degildi pek yaramaz,
Fakat konakta alışmışdı doğmeğe eller...
Asıl kabahati hizmetçi oğlu olmaktır:
Zavallı validesi bir çocukla dul kalarak
Gelir bu haneye hizmetçilik rica eyler.
Kolay mı bir dul için öksüzüyle yer bulmak?
Bulursa, lokmada bir imtinan muhakkaktır.
Evet, kabulü boğaz tokluğuyla kabil olur
Maaşa çünkü çocuk masrafı mukabil olur.

II

Kırık, dökük bir oyuncak elinde Ahmedçik
Evin içinde gezer korka korka herkesten
Ne tatlı söz, ne güler yüz, ne bir küçük iyilik
Ne de evet nineden başka sahabet eden.
“Gürültü etme! Otur! Yat, zıbar yumurcak piç!”
Bütün işittiği söz, gördüğü muamele bu!
Kadıncağız mütehammil, demezdi bir şey hiç
Semüm-i kahr ile gözyaşlarıyla kalbi dolu.

III

Bu hale bir sene ancak tahammül etmişti.
Yazık ki düştü vücudu ecel döşeklerine
Hayata kudreti bir yıl içinde bitmişti...
Yazık sabiye! Yazık maderin emeklerine!
Budur, bu haldir işte yürekleri yakacak
Kadıncağız da giderse yetime kim bakacak!
Bu bir sual ki biçare hastanın okunur
Zilal-i dar-i ecel zi-sükün cebinde!
Sualdir ki cevab-ı mukadderi dokunur
Duyanlara yine biçarenin niyetinde.
Fakat suali çocuk bilir miydi?
Niçin bükülmüş idi boynu öksüzün acaba?
Mariz bir ninesinden neçin ederdi iba?
Kesildi miydi bu tiflin sıyanet ümmidi?
Ümidi yoksa niçin eyliyordu maderi yad?
Birinden incinerek etmiş olsa bir feryad?

IV

Nazarları bulanık bir kadid, rengi uçuk
Sükuta vardı müebbed bu ruh-ı naliş-ger;
Evet, o zıll-ə heras-aver-i mematı çocuk
Cebin-i maderinde görse mutlaka ürker,
“Cenazeyi dediler, görsün eylesin nefret
Bütün gün özliyerek etmesin muaccizlik”.
Demek değil yaramazlık o girye-i hasret.
O naleler bile çoktur bu evde Ahmedcik!..
Ne oldu öksüzün asla değildi malumu
Cenaze nezdine doğru sabi-yi masumu!
Götirdiler...Biri naaşın nikabını açtı
Görünce annesini “istemem” deyip kaçtı.

HÜSEYN CAVİD (ÖKSÜZ ƏNVƏR)

Doquz yaşında zəki, uslu bir çocuq: Ənvər...

Sınıfdə tam iki ildir, birincilikdə onun

Şərəfli bir adı var; daima müəllimlər

Sevərdilər onu. Lakin o şimdi pək yorğun.

O imdi çox mütəfəkkir... cahanda işlə onun

Həyatı, nəşəsi, ümmidi tək bir annəsi var.

Fəqət o, bəlkə üç ay var ki, xəstə, giryənümün

Nəzərlərilə üzər binəvayı leylü nahar.

Zavallı annəsi söndükcə yavrucuq yanıyır,

Yanıb da qavruluyor; ən böyük düşüncələri

Yarınki matəmi güldürmək üzrə aldanıyor,

Fəqət qadın ərimiş, onda yoq həyat əsəri.

Çocuq davam ediyor dərslə hər sabah; lakin

Nə söylüyorsa müəllim, o bir şey anlamıyor.

Dalıb, dalıb gediyor, dərslə için, vəzifə için,

Toqat yeyirsə də biçarə susmuş, ağlamıyor.

Səkiliz gün oldu ki, artıq xəbər yoq Ənvərdən,

O şimdi dərslə dəvəm etmiyor, qadınıcağazın

Qoşar məzarına öksüzəcə ağlar, inlərkən

Gəlincə xatirə mazi, düşüb qalır baygın.

Sorar sınıfdə müəllim o kimsəsiz çocuğu,

Qızar da söylənərək hər gün arqasınca onun;

“Aman, nasıl yaramaz! Bax, bu həftə keçdi dəxi

Nə bir xəbər, nə bir iz var? Demək o bir çapqın...”

Yarınki gün o soluq çöhrə pürmələli təəb,
Sınıfdə ərzi-vücut etdi. Dərsə başlanaraq
Müəllim əkşi, çatıq yüzlə pürıtabü qəzəb,
Göruncə Ənvəri, qaldırdı:
- Ey! Çocuq, bana baq!
Sən, işlə hanki cəhənnəmdə, söylə, nerdə idin?
Düşünmə, söylə!
- Əfəndim, şey...
- Ah, dəni yaramaz!
Nasıl da baq dalıyor, sanki tilkidir qurnaz!..
Çocuqcığazda cavab: işlə bir sükuti-həzin...
Gözündə dalğalanır incə bir bahar buludu,
O həp baqıb duruyor, yoqdur onda hiylə və suç...
Sükuta qarşı müəllim qəzəblə bir, iki, üç
Toqatlayınca, çocuq bircə kərrə hıçqırdı:
“Aman, vay, annəciyim!..”, sonra qəşş olub getdi;
Bu səs sınıfdə olan cümlə qəlbi titrətdi.